

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ БАНК-МОЛИЯ АКАДЕМИЯСИ

Қўлёзма ҳуқуқида

УДК:339.13.012:368 (575.1)

ҚЎЛДОШЕВ ҚАМАРИДДИН МАНСУРОВИЧ

**СУҒУРТА БОЗОРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ВА БОШҚАРИШ
МУАММОЛАРИ**

08.00.07- “Молия, пул муомаласи ва кредит”

**Иқтисод фанлари номзоди
илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертация**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т И

Тошкент -2009

36 (043-3)

К.Ф.В

**Диссертация иши Тошкент Давлат иқтисодиёт университетида
бажарилган**

Илмий раҳбар: иқтисод фанлари номзоди, доцент
Боев Ҳабибулло Исмоилович

Расмий оппонентлар: иқтисод фанлари доктори
Жўраев Абдугаффор Софарович
иқтисод фанлари номзоди
Нуруллаев Абдулазиз Сирожиддинович

Етакчи ташкилот: **Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги**

Ҳимоя Ўзбекистон Республикаси Банк-молия академияси ҳузуридаги иқтисод фанлари доктори илмий даражасини олиш учун диссертациялар ҳимояси бўйича Д.005.25.01 рақамли Бирлашган ихтисослашган кенгашнинг 2009 йил “8” май соат 16⁰⁰ да ўтадиган мажлисида бўлади.

Манзил: 100000, Тошкент шаҳри, Х.Орипов кўчаси, 16-уй.

Диссертация билан Ўзбекистон Республикаси Банк – молия академияси кутубхонасида танишиш мумкин.

Автореферат 2009 йил “3” апрел да тарқатилди.

**Бирлашган ихтисослашган кенгаш
илмий котиби, иқтисод фанлари номзоди**

Ф.Мирзаев

1. ДИССЕРТАЦИЯНИНГ УМУМИЙ ТАВСИФИ

Мавзунинг долзарблиги. Ўзбекистонда мустақиллик йилларида халқаро тажрибаларни умумлаштирган ҳолда бозор иқтисодиётига хос суғурта тизими ривожланиб бормоқда. Ўтиш даврида амалга оширилган суғурта сиёсати ишлаб чиқаришнинг тўхтовсиз амалга оширилишини таъминлайдиган ва аҳоли манфаатларини ижтимоий кафолатлайдиган соҳага айланиб бормоқда. Суғурта бозорини ривожлантириш бозор иқтисодиёти инфратузилмасини шакллантиришнинг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади.

Ўзбекистонда амалга оширилаётган иқтисодий ислохотларнинг чуқурлашуви, давлат мулкнинг хусусийлаштирилиши, тадбиркорлик фаолиятининг барқарор суръатларда ривожланиши ишлаб чиқариш фаолияти ва фуқароларнинг манфаатлари билан боғлиқ зарарларнинг копланишида суғурталашга бўлган талабнинг ошиб боришидан, суғурталаш соҳаси муносабатларига янги суғурта объектлари ва субъектлари жалб этилиши орқали бўш маблағларни инвестицияга жалб этган ҳолда даромадлар кўпайтирилишидан далолат беради. Юқоридагилар суғурта иши ва суғурта бозорини ривожлантириш, унинг ҳуқуқий, ташкилий, иқтисодий бошқариш механизмининг такомиллаштиришни талаб этади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И. Каримов алоҳида таъкидлаб ўтганидек: “Бугун ривожланган суғурта тизимисиз барча хўжалик субъектлари, айниқса кичик ва ўрта бизнес субъектлари, қишлоқ хўжалиги маҳсулоти ишлаб чиқарувчилар самарали ишлашларига, инвестиция фаолияти билан шуғулланишларига кредитлар олиш имкониятларидан маҳрум бўладилар”¹.

Суғурта ижтимоий ишлаб чиқаришни турли хил хавф-хатарлардан ҳимоялаш билан давлатнинг иқтисодий ривожланишига ижобий таъсир кўрсатади, шунингдек, суғурта бозор муносабатларининг салбий таъсирдан моддий жиҳатдан ночор аҳоли қатламларини ижтимоий ҳимоялашда жамиятнинг муҳим тармоғи сифатида хизмат қилади.

Суғурта тизими хорижий инвестицияларнинг иқтисодиётга жалб этилишини кафолатлаши натижасида мамлакатимизга мустақиллик йилларида хорижий инвестициялар кириб кела бошлади. Бу эса, республикамизда машинасозлик саноати ривожланишига, қишлоқ хўжалиги хом-ашёсини қайта ишлаш саноати шаклланишига, қурилиш ва янги объектлар барпо этилишига, хизмат кўрсатиш соҳасининг жадал суръатларда ривожланишига ва янги иш ўринлари ташкил этилишига асос бўлди.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, миллий суғурта бозорини жаҳон суғурта бозори талаблари асосида ривожланган мамлакатларнинг суғурта бозорлари даражасига етказиш ва халқаро тажрибаларни чуқур ўрганиш суғурта фаолиятидаги муҳим вазифалардан бирига айланди. Ушбу ҳолат илмий иш мавзусининг долзарблигини кўрсатади.

¹Каримов И.А. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураемиз.-Тошкент. “Ўзбекистон”. 1999. 120 б.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Суғурта бозори ривожланишининг назарий ва амалий жиҳатлари хорижлик иқтисодчи олимлар А.Александров, А.Архипов, Ю.Ахвледиани, В.Бельх, И.Балабанов, С.Берёзина, А.Вагнер, В.Гарькуша, Ф.Герман, Б.Гомелля, Э.Кросита, Н.Никулина, В.Рябкина, Б.Сербиновский, Д.Туленты, В.Шаховлар² томонидан тадқиқ этилган.

Мамлакатимизда суғурта фаолияти ва суғурта бозори ривожланишининг йўналишлари иқтисодчи олимлар М.Асқарова, Г.Ахунова, Ҳ.Боев, Т.Боймуротов, О.Жўраев, Ш.Имомов, М.Мирсодиқов, А.Нуруллаев, Й.Турсунов, М.Ходжаева, А.Шермухамедов, Х.Шеннаев, Р.Хусанов, А.Ядгаровлар³ нинг илмий ишларида таҳлил қилинган. Бироқ, юқоридаги олимларнинг илмий асарларида суғурта бозорини ривожлантириш ва бошқариш масалалари яхлит тарзда чуқур таҳлил қилинмаган. Шу боис, ушбу мавзу тадқиқот иши сифатида танланишига асос бўлди.

Диссертация ишининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Диссертация иши Тошкент Давлат иқтисодиёт университетининг илмий-тадқиқот ишлари режаси доирасида бажарилди.

Тадқиқот мақсади республикада суғурта бозори ва уни бошқариш механизмларини такомиллаштиришга қаратилган илмий тақлиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқот вазифалари. Диссертация ишининг мақсадидан келиб чиқиб қуйидаги вазифалар белгиланди:

- Ўзбекистонда миллий суғурта бозорини шакллантириш зарурияти ва ушбу бозорни ривожлантириш республика иқтисодиёти ривожининг муҳим омилларидан бири эканлигини асослаб бериш;

- Ўзбекистонда амал қилаётган суғурта бозорининг мавжуд муаммоларини аниқлаш ва уни ҳал этиш йўллариини ишлаб чиқиш;

²Бельх В.С. Страхование право. - М.: Инфра-М, - 2001. - 205 с.; Балабанов И.Т. Риск-менеджмент.- М.: Финансы и статистика, -1996.- 208 с.; Шахов В.В. Страхование. - М.: ЮНИТИ, -1999. - 150 с.; Рябкина В.И. Страхование. - М.: Экономист, -2006. - 120 с.; Архипов А.П., Гомелля В.Б., Туленты Д.С. Страхование: современный курс.- М.: Финансы и статистика, - 2007. - 205 с.; Ахвледиани Ю.Т. Страхование. - М.: ЮНИТИ, 2006. - 215 с.; Никулина Н.Н., Берёзина С.В. Страхование.-М.:ЮНИТИ,-2003.-220 с.; Сербиновский Б.Ю., Гарькуша В.Н. Страхование дело.- Ростов-на-Дону: Феникс, - 2004.- 180 с.

³Боев Ҳ. Суғурталаш. - Тошкент: Адабиёт жамғармаси нашриёти, - 2005. - 75 б.; Хусанов Р.Ҳ., Ядгаров А.А. Бозор иқтисодиёти шароитида суғурта тизими. - Тошкент: Янги аср авлоди, - 2005. - 79 б.; Шермухамедов А., Охунова Г., Жўраев О. Халқаро транспорт суғуртаси. - Т.: ТДИУ, -2000. - 84 б.; Шеннаев Х. Суғурта бозори нима? // Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. -Тошкент, 1998. -№2. - Б. 10-11.; Асқарова М.Т. Развитие системы страхования в обеспечения экономического роста в условиях рыночных преобразований Республики Узбекистан. Автореферат диссертация на соискание учёной степени кандидата экономических наук. Ташкент - 2003. - 21 с.; Боймуротов Т.М. Ўзбекистонда суғурта фаолияти ва уни солиққа тортиш механизмини такомиллаштириш. Иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. - Тошкент - 2004. - 22 б.; Нуруллаев А.С. Ўзбекистонда фермер ва деҳқон хўжаликларини суғурталаш масалалари. Иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. - Тошкент - 2007. - 22 б.; Ходжаева М.Х. Суғурта фаолияти бухгалтерия ҳисоби ва аудитнинг хозирги аҳволи ва уни такомиллаштириш йўллари. Иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. - Тошкент - 2001. - 22 б. Мирсадяков М. Страхование рисков при ипотеке.// Рынок, деньги и кредит. - Ташкент - 2007. № 1 - с. 11-12.

- суғурта бозорининг муҳим кўрсаткичлари бўлган, ялпи ички маҳсулотдаги суғуртанинг улуши, аҳоли жон бошига тўғри келадиган суғурта мукофотлари миқдори ва инвестицияга йўналтирилган суғурта маблағларининг ялпи ички маҳсулотдаги ҳиссасини аниқлаш;

- суғурта бозорини ўрганишда маркетинг тадқиқотлари ва реклама қилиш тадбирларини қўллаш усулларини ишлаб чиқиш;

- тараққий этган мамлакатларда суғурта бозорини ривожлантиришнинг илғор тажрибаларидан мамлакатимиз миллий суғурта бозорини ривожлантиришда ижодий фойдаланиш бўйича амалий таклифлар ишлаб чиқиш.

Тадқиқот объекти. Тадқиқот объекти сифатида Ўзбекистон миллий суғурта бозори ва ушбу бозорда фаолият юритаётган суғурта компаниялари танланган.

Тадқиқот предмети: суғурта компанияларининг суғурта бозорида фаолият кўрсатиш жараёнида содир бўладиган иқтисодий муносабатлардан иборат.

Тадқиқот методлари. Тадқиқотни амалга оширишда мантикий, иқтисодий, молявий, қиёсий таҳлил, тизимли ёндошув, гуруҳлаш ва динамик қаторлаш усулларидан фойдаланилди.

Ҳимояга олиб чиқиладиган асосий ҳолатлар:

- Ўзбекистон суғурта бозорини халқаро суғурта ва қайта суғурталаш тизимига интеграциялашуви учун шарт-шароитлар яратиш, ушбу бозорнинг ривожланган мамлакатлар суғурта бозорлари даражасига етказилиши учун хизмат қилиши асослаб берилди;

- кўрсатиладиган суғурта хизматлари ҳажмини ошириш учун мавжуд суғурта турлари сонини замонавий суғурта турлари ҳисобига ошириш, бунда асосий эътиборни тадбиркорлик фаолияти, экспорт-импорт операциялари, экология суғуртаси, ҳаётни узоқ муддатли суғурта қилиш, ҳамда суғуртанинг жамғариб бориладиган турларига қаратиш яхши самара бериши асослаб берилди;

- суғурта фаолиятини доимий равишда ёритиб бориш, компанияларнинг рейтинг кўрсаткичларини эълон қилиб бориш суғурта бозорининг кенгайишига олиб келиши асосланди ҳамда суғурта соҳасидаги турли товламачиликларнинг олдини олиш борасидаги чора-тадбирлар ишлаб чиқилди;

- суғурта бозорини бозор талаблари асосида ривожланишини ташкил этадиган малакали суғуртачи кадрлар тайёрлаш муаммосини ечиш йўллари сифатида, таълимни суғуртага ихтисослашган коллеж очиш, суғурта тизимида фаолият кўрсатаётган кадрларнинг малакасини ошириш ва қайта тайёрлашни олий ўқув юрлари ҳузурида ташкил этиш таклиф этилди;

- суғурта хизматларига бўлган талабни шакллантиришда аҳоли ўртасида суғурта саводхонлигини ошириш зарурлигидан келиб чиқиб, суғурта компаниялари, ҳамда оммавий ахборот воситалари томонидан тарғибот ишларини жадаллаштириш мақсадга мувофиқлиги асослаб берилди ва уни амалга ошириш йўллари кўрсатиб берилди.

Илмий янгилиги. Тадқиқот ишнинг илмий янгиликлари куйидагилардан иборат:

- Ўзбекистонда миллий суғурта бозорини шакллантириш зарурияти ва унинг Республика иктисодиёти ривожининг муҳим омилларидан бири эканлиги асосланди;

- суғурта фаолиятининг муҳим кўрсаткичлари сифатида, суғурта мукофотларининг ялпи ички маҳсулотдаги ҳиссаси, аҳоли жон бошига тўғри келадиган суғурта мукофотларининг миқдори ва инвестицияга йўналтирилган суғурта маблағларининг ялпи ички маҳсулотдаги ҳиссаси кўрсаткичлари ҳисоблаб чиқилди, ҳамда суғурта бозори ривожланган мамлакатлар билан қиёсий таққосланди;

- суғурта бозори профессионал иштирокчилари ассоциациясида барча суғурта турлари бўйича содир бўлган суғурта ҳодисалари, уларнинг сабаблари ва зарар ҳажмлари тўғрисидаги маълумотлар базасини ташкил қилиш таклиф этилди. Ушбу маълумотлардан фойдаланиш йўналишлари белгиланди ва қўтилган натижалар аниқланди;

- миллий суғурта бозори иштирокчилари томонидан маркетинг тадқиқотлари ўтказиш талаб даражасида йўлга қўйилмаганлиги туфайли талаб ва таклиф мутаносиблиги таъминланмаганлиги аниқланди, ҳамда ушбу тенгсизликни йўқотишга қаратилган чора-тадбирлар ишлаб чиқилди;

- миллий суғурта бозорида фаолият кўрсатаётган суғурта компаниялари ўртасида соғлом рақобат муҳитини шакллантириш ва уни кучайтиришга қаратилган илмий таклифлар берилди, ҳамда рақобатнинг ривожланишига салбий таъсир қилувчи ҳолатлар аниқланди;

- суғурта компаниясининг ташкилий харажатларини камайтириш мақсадида компанияларни йириклаштириш сиёсатини олиб бориш, ҳамда мамлакатнинг барча ҳудудларида суғурта хизматларини йўлга қўйиш мақсадида йирик компанияларнинг жойларда андеррайтерлик марказларини ташкил этиш бўйича амалий тавсиялар берилди;

- йирик ҳажмдаги суғурта ва қайта суғурта шартномаларини тузиш имкониятини яратиш мақсадида ривожланган мамлакатлар суғурта бозорларида кенг қўлланилаётган, миллий ва хорижий суғурта компаниялари иштирокидаги "Биргаликдаги суғурталаш жамиятлари"ни ташкил этиш таклиф этилди;

- суғурта бозори инфратузилмасининг такомиллашмаганлиги, яъни профессионал суғурта воситачилари, суғурта экспертлари ва ассистанс хизматларининг ривожланмаганлиги суғурта хизматларига бўлган талабнинг пасайишига сабаб бўлаётганлиги асосланди.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқотнинг илмий натижалари суғурта бозорини ривожлантириш ва бошқариш механизмини такомиллаштиришда қўлланилиши мумкин. Диссертациянинг илмий хулосалари ва амалий таклифларидан суғурта бозорини тартибга солишда, суғурта бозори иштирокчилари маркетинг хизматларини ривожлантиришда, олий ўқув юртларида "Суғурта бозори",

“Ўзбекистон суғурта бозори” фанларининг ўқув дастурларини такомиллаштиришда ва ўқитишда фойдаланиш мумкин.

Натижаларнинг жорий қилиниши. Тадқиқот натижалари ва хулосалари Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги (11.10.2007 й. далолатнома), ва “ALSKOM” қўшма суғурта компанияси (10.03.2008 й. далолатнома) томонидан амалиётга жорий қилиш учун қабул қилинган. Диссертация материалларидан Тошкент Давлат иқтисодийёт университетида “Суғурта бозори” фанини ўқитиш жараёнида фойдаланилмоқда, (09.10.2007 й. далолатнома).

Ишнинг синовдан ўтиши. Диссертация ишининг илмий натижалари “Иқтисодийётни эркинлаштириш шароитида Ўзбекистон Республикаси суғурта бозорини ривожлантириш” (Тошкент, 2004), “Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожланишининг хорижий тажрибаси ва Ўзбекистонда уларнинг экспорт салоҳиятини юксалтириш муаммолари” (Тошкент, 2005), “Образование и социально-экономическое развитие в начале третьего тысячелетия” (Москва, 2006) мавзуларида ўтказилган халқаро ва республика илмий-амалий конференцияларида маъруза кўринишида баён этилган ва маъқулланган.

Тадқиқот иши Тошкент Давлат иқтисодийёт университети, Тошкент Молия институти ва Андижон муҳандислик – иқтисодийёт институтларининг бирлашган илмий семинарларида ва Ўзбекистон Республикаси Банк-молия академияси Илмий-мувофиқлаштирувчи кенгаши мажлисида муҳокама қилинган ва ҳимояга тавсия этилган.

Натижаларнинг эълон қилинганлиги. Тадқиқот ишининг асосий илмий натижалари 10 та илмий мақола ва тезисларда ўз аксини топган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация иши таркибан кириш, учта боб, хулосадан ташкил топган. Тадқиқот ишининг умумий ҳажми 137 бет бўлиб, 18 та жадвал ва 5 та расмдан иборат.

2. ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Мамлакатимизда бозор муносабатлари шаклланиш жараёнида суғурта соҳасида амалга оширилаётган ислохотлар натижасида суғурта муносабатларининг мазмуни бутунлай ўзгарди. Айни пайтда ташкил этилган суғурта компаниялари иштирокида бозор муносабатлари талабларига жавоб берадиган суғурта бозори шаклланмоқда. Ҳозирги кунда республикада турли мулкчилик шаклидаги 30 та суғурта компанияси фаолият кўрсатаётганлиги ушбу бозорнинг мамлакат иқтисодийётидаги салмоғини орттирмоқда. Компаниялар сонининг ортиб бориши суғурталанувчиларга танлаш имконини беради, ўзаро рақобат муҳитини шакллантиради ва иқтисодийётнинг ўсишига салмоқли таъсир кўрсатиш имконини яратади.

Бозор шароитида давлат томонидан суғурта тизимини бошқариш ва тартибга солиш объектив зарурият ҳисобланади. Суғурта бозоридида гоҳида суғурта компаниялари рақобатни чегаралаш мақсадида ҳамкорликда иш олиб боришлари ва бошқа компанияларнинг бозорда фаолият кўрсатишига қарши

чоралар кўришлари, тарифларни сунъий равишда оширишга ҳаракат қилишлари, суғурта шартномалари шартларини бажариш билан боглик суғурталанувчилар ҳуқуқларининг поймол бўлишига сабаб бўладиган ҳолатларга йўл қўйишлари мумкин. Ушбу ҳолатларни бартараф этишда давлат назоратчи вазифасини бажаради.

Давлат суғурта тизимининг ривожланишини таъминлайдиган қонушларни такомиллаштириб бориши ва уларнинг реал тарзда амал қилишини ҳам таъминлаши лозим. Ҳар қандай суғурта компаниясининг фаолияти иқтисодий тизим билан чамбарчас боғланган бўлиб, ушбу иқтисодий тизим ичида суғуртачи ўз фаолиятини амалга оширади. Барча суғурта компанияларининг ўзаро муносабатлари заминда суғурта тизими шаклланади ва ушбу тизим ичида компаниялар манфаатлари уйғунлашади.

Суғурта бозори ҳудудий жиҳатдан миллий, минтакавий ва жаҳон суғурта бозори бўлишида шаклланади. Миллий суғурта бозорининг асосини маълум мамлакат ичида ташкил этилган суғурта ташкилотлари ташкил этади. Ушбу бозорга таъсир кўрсатувчи омилларни ташқи ва ички омилларга бўлиш мумкин. Ташқи омилларга давлатнинг иқтисодий ва суғурта сиёсати, ушбу мамлакатга чегарадош давлатлар ва жаҳондаги иқтисодий ҳолат, суғурта бозорларининг таъсири, молиявий инфляция, валюта курсининг ўзгариши кабиларни киритиш мумкин. Ички омиллар сифатида бозор инфратузилмасининг шаклланганлик ҳолати, компанияларнинг капитализация даражаси, малакали кадрлар билан таъминланганлик, потенциал суғурталанувчиларнинг демографик ҳолатини келтириш мумкин.

Бозор муносабатларининг ривожланиб бориши, иқтисодий ҳамкорликнинг кенгайишига ва миллий суғурта бозорларининг жаҳон суғурта бозорига интеграциялашувига имконият яратади. Буюк Британия, АҚШ, Германия, Швейцария, Франция, Япония каби мамлакатларнинг суғурта компаниялари ўз имкониятларидан самарали фойдаланиб транснационал компанияларга айланиб, жаҳон суғурта бозорида йиғилаётган суғурта мукофотларининг асосий қисмига эгалик қилишмоқда.

Жаҳон суғурта бозорида катта молиявий имкониятга эга бўлган АҚШ суғурта компаниялари молиявий барқарор ва дунё миқёсида фаолият кўрсатадиган суғурта компаниялари ҳисобланади. Америка суғурта монополиялари индустриал жиҳатдан ривожланган мамлакатлар суғурта тизимининг тахминан 50 фоизини бошқаради. АҚШда 8 мингдан зиёд мулкый суғуртага ва 2 мингта ҳаёт суғуртасига ихтисослашган компаниялар фаолият кўрсатмоқда. Ҳар бир штат ўзининг суғурта қонунчилигига ва назорат органига эга. Суғурта фаолиятини назорат қилиш федерал даражада умумий тартибга солувчи ва назорат қилувчи орган суғурта комиссарлари миллий ассоциацияси томонидан амалга оширилади. Ҳар бир штат капиталнинг минимал даражасига, таклиф этилаётган суғурта турларига ўз талабларини қўяди, назоратдаги суғурта компанияларини тафтиш қилади, ушбу компанияларга, суғурта агентликлари ва брокерлик ташкилотларига лицензия бериш орқали суғурта фаолиятини умумий назорат қилади.

АҚШда икки турдаги суғурта компаниялари фаолият юритади: акциядорлик жамиятлари ва ўзаро суғурталаш жамиятлари. Давлат суғурта ташкилотлари мавжуд эмас. Андеррайтерлар ва суғурта брокерлари фаолияти кенг ривожланган. Барча суғурта компаниялари бўйича ташкил қилинган маълумотларнинг электрон банки мавжуд бўлиб, ушбу электрон банкнинг мавжудлиги рисклар бўйича, суғурта мукофотлари қиймати бўйича маълумотларни умумлаштириш имконини беради.

Жаҳондаги аксарият мамлакатлар қишлоқ хўжалигида қўрилган йирик зарарларни ҳукумат томонидан қоплаб беришдан кўра суғуртадан фойдаланишни афзал кўрмоқдалар. Бунда қайси мамлакат тажрибасидан фойдаланиш керак деган саволга жавоб бериш учун бир рақамга эътиборни қаратмоқ керак, яъни дунё суғурта бозоридаги қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта суғурталашдан олинаётган 8 млрд. АҚШ доллари миқдоридаги маблағнинг 5,5 млрд. АҚШ долларини, яъни 69 фоизини Шимолий Америкага тегишли эканлигини айтиш кифоя.

Ҳозирги кунда Шимолий Америкада полисларнинг уч тури таклиф этилмоқда: мультириск, дўлдан суғурталаш ва айрим экин турлари суғуртаси. Мультириск суғуртаси суғурта мукофотлари умумий суғурта мукофотининг асосий қисмини ташкил этади ва қишлоқ хўжалик экинларига барча турдаги табиий офатлар етказган зарарларни қоплаб беради. Дўлдан суғурталаш дўл етказган зарарларни қоплаб беради. Айрим экин турлари суғуртаси айрим экин турларига нисбатан қўлланилади. Қайси экин тури ва қайси ҳодисаларни суғурталаш ҳар бир ҳудуднинг табиий хусусиятидан ва доимий экиладиган экин турларидан келиб чиқиб белгиланади.

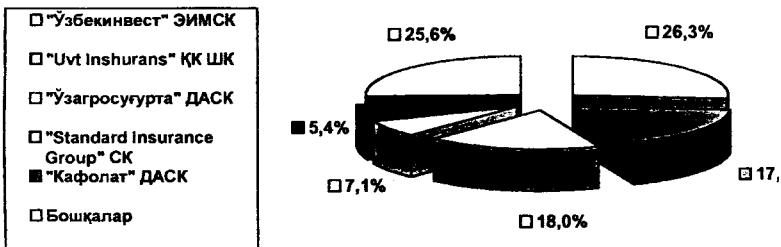
Ушбу суғурта маҳсулотларининг муҳим фарқли томони шундаки, мультириск суғуртаси Америкада федерал ҳукумат томонидан субсидияланади, Канадада эса федерал ҳукумат ва вилоят ҳукумати томонидан субсидияланади. Хизматлар тижорат суғурта компаниялари томонидан кўрсатилганлигига қарамадан, суғурта шартномалари ва тарифлари давлат органлари томонидан назорат қилинади.

Дўлдан суғурта ва айрим экинлар суғуртаси тўлиқ тижорат маҳсулоти бўлганлиги учун уларга давлат субсидия бермайди ва назорат қилмайди. Ушбу суғурта турларида суғурта қопламаси майдон ўлчамидан келиб чиқиб белгиланади. Мультириск суғуртасида суғурта қопламаси тўлаш ҳосил қийматидан келиб чиқиб амалга оширилади. Фермерлар ўз экинларини суғурталаш учун мустақил суғурта агентларига мурожаат қиладилар. Ушбу суғуртани амалга оширишда ҳукумат суғуртачилар билан шартнома тузади.

Мамлакатимиз миллий суғурта бозорида фаолият кўрсатаётган суғурта компаниялари суғурта фаолиятининг маълум тармоғига ихтисослашиш билан бир вақтнинг ўзида универсал фаолиятни ҳам олиб бормоқдалар. Бунга мамлакатимизда суғурта соҳасининг юқори даражада ривожланмаганлиги, корхоналар, ташкилотлар ва аҳолининг суғурта тўғрисидаги ҳуқуқий билимларининг етарли даражада шаклланмаганлиги туфайли суғурта хизматларига талабгорлар сонининг етарли эмаслиги сабабдир.

Ҳозирги кунда мамлакат суғурта бозорида фаолият кўрсатаётган суғурта компанияларининг активлари ҳам турлича. Давлат суғурта компанияларининг устав капиталлари ва жами активлари бошқа суғурта компаниялариникидан сезиларли даражада кўп, ҳамда уларнинг таъсисчилари давлат идоралари ва ташкилотлари бўлганлиги учун уларга бўлган суғурталанувчилар ишончи юқоридир. Ҳозирда республикада бешта йирик давлат ва давлат улушидаги компаниялар фаолият кўрсатмоқда, улар “Ўзбекинвест” ЭИМСК, “Ўзагросуғурта” ДАСК, “Кафолат” ДАСК, “Мадад” СА ва “Ишонч” суғурта компаниялари бўлиб, улар томонидан 2007 йилда йиғиб олинган суғурта мукофотлари жами суғурта мукофотларининг 49,3 фоизини ташкил этди.

Миллий суғурта бозорининг юқори концентрация даражаси сақланмоқда. 2007 йилда йиғилган жами суғурта мукофотларининг 73,3 фоизи бешта - “Ўзбекинвест”, “Ўзагросуғурта”, “Uvt-Inshurans”, “Standart Inshurans Group” ва “Кафолат” суғурта компаниялари хиссасига тўғри келди. Бундай кўрсаткич суғурта бозоридаги соғлом рақобат муҳитининг яратилишига салбий таъсир кўрсатувчи ҳолатлардан биридир. Ушбу ҳолатни мулкый суғурта тармоғи бўйича кўриш мақсадида қуйидаги 1-расмга эътибор қаратадиган бўлсак, бунда ҳам юқоридаги бешликнинг етакчилиги ўрнини кўриш мумкин.

1-расм. 2007 йилда ихтиёрий мулкый суғурта мукофотларини тўплашда етакчи компаниялар улуши, (фоиз ҳисобида)⁴.

Бозор иқтисодиёти ривожланган мамлакатларда монополия юзага келишининг олдини олиш мақсадида бир тармоқда фаолият кўрсатувчи компаниялар сони камида ўн ва ундан ортик бўлиб, ушбу бозордаги бир компаниянинг суғурта хизматлари кўрсатиш бўйича ҳиссаси 31 фоиздан ошмаслиги, икки компаниянинг ҳиссаси 44 фоиздан ошмаслиги, учта компаниянинг ҳиссаси 54 фоиздан ошмаслиги ва тўртта компания улуши эса 64 фоиздан ошмаслиги керак. Ушбу нисбат бузилганда мазкур компанияларга нисбатан давлат иқтисодий санкциялар қўллаиди ва уларнинг ушбу бозордаги

⁴Суғурта назорати давлат инспекцияси, 2007 йил ҳисоботидан.// Bozor Pul va Kredit. 2008, № 8, 30 б.

иштирокини чегаралаб қўяди⁵.

Фикримизча, мамлакатимизда амал қилаётган суғурта бозорини назорат қилишни назарда тутувчи меъёрий ҳужжатларга, миллий бозорда фаолият кўрсатаётган компаниялар сони камлигини эътиборга олган ҳолда, бир тармоқда фаолият кўрсатувчи компаниялар сонининг минимал чегарасини бешта қилиб белгилаш ва ушбу тармоқдаги бир компания ҳиссасини 35 фоиз, икки компания ҳиссасини 50 фоиз, учта компания ҳиссасини 65 фоиз ва тўртта компаниянинг ҳиссасини 80 фоиздан оширмаслик тартибини белгилаб қўйиш зарур. Ушбу нисбат бузилганда эса қондани бузган компаниялар лицензияси уч ойга тўхтатиб қўйилиши лозим.

2007 йилда Ўзбекистонда фаолият кўрсатаётган суғурта компанияларининг ялпи устав капиталининг сўмдаги миқдори 27323 млн. сўмдан ошиб, 2003 йилдаги кўрсаткичга нисбатан уч баравардан ортиқ бўлди. Компаниялар устав капиталларининг сезиларли даражада ортганлигига Вазирлар Маҳкамасининг “Суғурта бозорини янада ривожлантириш чоратадбирлари тўғрисида”ги 2002 йил 27 ноябрдаги 413-сонли ва “Суғурта хизматлари бозорини янада ислоҳ қилиш ва ривожлантириш чоратадбирлари тўғрисида”ги 2007 йил 10 апрелдаги 618-сонли қарорлари асосида устав капиталларининг минимал миқдорлари оширилганлиги сабаб бўлди. Ушбу қарорларга асосан суғурта компаниялари устав капиталларининг минимал миқдорлари қуйидагича белгиланган.

1 - жадвал

Ўзбекистон суғурта компаниялари учун белгиланган устав капиталлари минимал миқдорларининг йиллар бўйича ўзгариши⁶

(минг АҚШ доллари ҳисобида)

Суғурта тармоқлари	2003 й.	2004 й.	2005 й.	2006 й.	2007 й.	2008 й.
Ҳаёт суғуртаси	250	250	250	250	250	750
Умумий суғурта	150	150	150	150	150	500
Қайта суғурта (фаолият мазмуни фақат қайта суғурта бўлса)	2000	2000	2000	2000	2000	3000
Мажбурий суғурта	500	500	500	500	500	1000

Устав капиталларининг ҳажми бўйича суғурта компанияларини қуйидагича гуруҳлаш мумкин: устав капиталининг миқдори 1 млрд. сўмдан ошиқ бўлган компаниялар 36 фоизни, устав капиталининг ҳажми 500 млн. сўмдан 1 млрд. сўмгача бўлган компаниялар 24 фоизни ва устав капиталининг ҳажми 500 млн. сўмгача бўлган компаниялар 40 фоизни

⁵ Шахов В.В. Введение в страхование. М.: Финансы и статистика – 2000 – 65 с.

⁶ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2002 йил, 35 сон. 15-б., 2007 йил, 15 сон. 14-б.

ташқил этмоқда. Бундан кўринадики, устав капитали минимал даражани ташқил этган компаниялар сони кўпчилиқни ташқил этади.

Мамлақатимиз суғурта компаниялари капиталлашуви талаб даражасида эмаслиги, миллий қайта суғурталаш бозорини ривожлантиришга кам эътибор берилганлиги, қайта суғурталашга хорижий суғурта компаниялари жалб этилишига сабаб бўлмоқда.

Мамлақатимиз суғурта бозорида ахборотлар тизимининг тараққий этмаганлиги натижасида суғурталанувчи юридик ва жисмоний шахслар томонидан уларнинг талабига мос, молиявий барқарор ва тўловга лаёқатли суғурта компанияларини танлаш имкониятлари чегараланиб қолмоқда.

Суғурта ташқилотларидан кредит олиш тижорат банқларига нисбатан анча қулай бўлиб, суғурта компаниялари кредитни миқозларга узоқ муддатга беришмоқда. Суғурта бозори ривожланган мамлақатларда суғурта компанияларининг ушбу соҳадаги имконияти ҳаёт суғуртаси бўйича суғурта хизматлари ҳажмининг юқорилиги ҳисобига содир бўлди. Мамлақатимизда ҳаёт суғуртасининг ҳиссаси энг кичик кўрсаткичга эга бўлиб, 2007 йилда ушбу кўрсаткич 0,3 фоизни ташқил этди. Ушбу ҳолатнинг қуйидаги сабаблари мавжуд: тармоқда фаолият кўрсатаётган суғурта компанияларининг сон жиҳатидан камлиги ва уларда малакали кадрларнинг етишмаслиги, инфляция даражасининг нисбатан юқорилиги, аҳоли тўлов қобилиятининг пастлиги ва компанияларга бўлган ишонсизликнинг мавжудлиғидир.

Мамлақатлар иқтисодиётида суғуртанинг ўрни йиғиладиган суғурта бадалларининг ЯИМга нисбати ва суғурта компаниялари инвестицияларининг ЯИМга нисбати билан белгиланади. Европа суғуртачиларининг инвестицион фаолиятига назар ташлайдиган бўлсак, улар барқарор ўсиш суръатларига эга бўлиб, уларнинг улуши мамлақатларнинг ЯИМ ўсиш суръатларига нисбатан юқори бўлган.

Ўзбекистонда суғурта муқофотларининг ялпи ички махсулотдаги улуши 2003-2007 йилларда барқарор сақланиб, ўртача 0,26 фоизни ташқил этди (2-жадвал). Суғурта бозори ривожланган мамлақатларда эса, бу кўрсаткич 6-10 фоизни ташқил этади.

Суғурта компанияларининг даромад манбалари биринчидан, улар томонидан кўрсатиладиган суғурта хизматлари эвазига келиб тушадиган суғурта муқофотлари, иккинчидан эса, вақтинчалик бўш турган маблағларни инвестицияга йўналтириш орқали келадиган даромадлардан иборат. Ушбу фаолиятга йўналтириладиган маблағлар мамлақат иқтисодиётининг ривожини учун хизмат қиладиган муҳим манбадир. Суғурта компаниясининг ушбу фаолиятдан топган даромади эса, ўзининг ўз суғурта хизматлари учун белгилаган тариф ставкаларини пасайтириш имконини беради. Бу эса, суғурталанувчилар сонининг кўпайишига олиб келади. Ўзбекистонда суғурта компаниялари томонидан инвестицияга йўналтирилган маблағларнинг ялпи ички махсулотдаги улуши динамикасини 3 – жадвалдан кўриш мумкин.

2-жадвал

Ўзбекистонда суғурта мукофотларининг ЯИМ даги улуши⁷
(Млрд.сўм ҳисобида)

Йиллар	ЯИМ	Суғурта мукофотлари	ЯИМда суғурта мукофотлари улуши, (фоиз ҳисобида)	Ўсиш ёки камайиш, (фоиз ҳисобида)
2003	9837,8	27,1	0,27	
2004	12261,0	32,9	0,26	-0,01
2005	15210,4	42,7	0,28	+0,02
2006	20759,3	48,5	0,23	-0,05
2007	28235,2	72,3	0,26	+0,03

Мамлакатимизда молия бозорининг тўлақонли яратилмаганлиги, шу жумладан, қимматли қоғозларнинг иккиламчи бозори яхши ривожланмаганлиги суғурта компанияларининг инвестиция фаолиятини чеклаб қўймоқда.

Хорижий суғурта компанияларининг инвестиция фаолиятига эътибор берадиган бўлсак, уларда кўчмас мулклар ва корхоналар устав сармояларида улущдош сифатида иштирок этишга йўналтирилган маблағлар миқдори умумий инвестициянинг 10 фоизини ташкил этади. Бизнинг компанияларимиз томонидан ушбу соҳаларга йўналтирилган маблағлар миқдори эса 3-4 фоиздан ошмайди.

3-жадвал

Ўзбекистонда суғурта компаниялари томонидан инвестицияга йўналтирилган маблағларнинг ЯИМдаги улуши⁸
(млрд.сўм ҳисобида)

Йиллар	ЯИМ	Инвестиция	ЯИМда инвестициялар улуши, (фоиз ҳисобида)	Ўсиш ёки камайиш (фоиз ҳисобида)
2003	9837,8	126,5	0,01	
2004	12261,0	141,2	0,01	-
2005	15210,4	163,6	0,01	-
2006	20759,3	182,5	0,008	-0,002
2007	28235,2	207,9	0,007	-0,001

⁷ Молия вазирлиги ва Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан тайёрланган.

⁸ Молия вазирлиги маълумотлари асосида муаллиф томонидан тайёрланган.

Мамлакат суғуртачилари миллий суғурта бозорида мавжуд бўлган катта ҳажмдаги салоҳиятдан фойдалана олмаптилар. Бу албатта биринчи ўринда тиббий суғуртага тааллуқлидир. Амалга оширилган сўровномаларимизга кўра, катта ёшдаги аҳолининг ярмига яқини тиббий суғурта полисларини сотиб олиш истагини билдиришган. Ушбу суғурта турида оғир ва сурункали касалликлар суғуртасини йўлга қўйиш муҳимдир.

Тадбиркорлик фаолияти билан боғлиқ рискларни суғурталаш фаолияти ҳам етарли даражада ривожланмаяпти. Бу соҳани ривожлантириш учун биринчи ўринда унинг ҳуқуқий базасини яратиш зарур.

Миллий суғурта бозорларидаги муҳим кўрсаткичлардан яна бири маълум мамлакат миллий суғурта бозоридаги суғурта мукофотларининг ушбу мамлакат аҳолисининг сонига нисбати кўрсаткичидир. Ушбу кўрсаткич асосида мамлакат аҳолиси ўртасида суғурта хизматларининг қанчалик оммалашганлигини билиш мумкин. 4-жадвал ёрдамида ушбу кўрсаткичнинг Ўзбекистонда қандай даражада эканлиги ва кейинги беш йилда қандай ўзгараётганлигини аниқлаш мумкин. Суғурта мукофотларининг ялпи миллий маҳсулотдаги улуши кўрсаткичининг ўсиш суръатига нисбатан бу кўрсаткичнинг ўсиш суръати бирмунча юқори эканлигини кўриш мумкин. Ривожланган мамлакатлардаги ушбу кўрсаткич билан таққосланганда киши бошига тўғри келаётган суғурта мукофотлари миқдори мамлакатимизда кичик миқдорни ташкил этмоқда, чунки бу кўрсаткич АҚШда 2000, Японияда 4000, Европа мамлакатларида ўртача 1600 АҚШ долларини ташкил этади.

4 – жадвал

Ўзбекистонда суғурта мукофотларининг аҳоли сонига нисбати кўрсаткичлари⁹

Йиллар	Дойимий аҳоли сони (йил бошига) (минг киши)	Суғурта мукофотлари (млн.сўм)	Бир кишига тўғри келадиган суғурта мукофотлари (сўм)	Олдинги йилга нисбатан ўсиш (сўм)
2003	25427,9	27064,5	1064,4	-
2004	25707,4	32875,4	1278,8	214,4
2005	26021,3	42655,3	1639,2	360,4
2006	26312,7	48530,7	1844,4	205,2
2007	26663,8	72030,1	2701,4	857,0

Суғурта фаолиятининг моҳияти суғуртачи ва суғурталанувчи ўртасида суғурта шартномаси тузилгандан кейин шартномада кўзда тутилган ҳолатлар юз берганда суғурталанувчининг кўрган зарарини суғуртачи томонидан қоплаб берилишидан иборатдир. Йиғилган маблағларнинг аксарият қисми

⁹ Молия вазирлиги ва Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан тайёрланди.

ушбу мақсадларга сарф қилиниши керак. Мамлакатимиз суғурта компаниялари томонидан йиғилган суғурта мукофотларининг мақсадга йўналтириш ҳолатини 5-жадвал орқали кузатиш мумкин. Жадвал маълумотларидан маълумки, йиғилган суғурта мукофотлари ҳисобидан тўлаб берилган суғурта қопламалари миқдори кичик ҳажмни ташкил этиб, ушбу нисбат беш йил давомида ўртача 11,5 фоизни ташкил этган. Ушбу кўрсаткич 2003 йилда Россияда 53,7 фоизни ташкил қилган бўлса, бошқа ривожланган Америка, Япония ва Европа мамлакатларида 70-90 фоизни ташкил этди.

Мамлакатимизда ушбу ҳолатни вужудга келишига учта асосий сабаб таъсир кўрсатмоқда. Булар биринчидан, компаниялар ўртасидаги ўзаро рақобатнинг сустлиги, иккинчидан компаниялар томонидан қўлланилаётган тариф ставкаларининг юқорилиги ва учинчидан, юз берган суғурта ҳодисалари бўйича қўрилган зарарларни компаниялар томонидан тўлаб бермаслик ҳолатларининг мавжудлигидир. Буни иккинчи томон – суғурталанувчининг ўз ҳуқуқларини яхши билмаслиги ёки ундан тўлик фойдалана олмаётганлиги каби сабаблар билан изоҳлаш мумкин.

5 -- жадвал

Суғурта мукофотларини суғурта қопламалари учун йўналтириш кўрсаткичлари¹⁰

Йиллар	Суғурта мукофотлари (млн.сўм)	Суғурта қопламалари (млн.сўм)	Мукофотга нисбатан қоплама (фоиз ҳисобида)	Ўсиш ёки камайиш (фоиз ҳисобида)
2003	27064,5	2721,9	10,1	
2004	32875,4	4114,9	12,5	+2,4
2005	42655,3	4775,2	11,2	-1,3
2006	48530,7	6102,3	12,6	+1,4
2007	72030,1	7933,7	11,0	-1,6

Республика суғурта бозорида тузилмавий сиёсатнинг асосий жиҳати ихтиёрий ва мажбурий суғурта турлари ўртасидаги нисбатни мақбуллаштиришдан иборатдир. Бозор иқтисодиётига ўтаётган мамлакатларнинг тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, бозор муносабатларининг тикланиши ва суғурта маданиятининг паст даражаси шароитида мажбурий суғурта турларини амалга ошириш муқаррардир, бундай шароитда мажбурий суғурта турларини амалга ошириш бозор капиталлашувини тезлаштиришга хизмат қилади. Суғурта мукофотлари тақсимотининг таҳлили маҳаллий суғуртачиларнинг суғурта портфелида асосий ўринини ихтиёрий суғурта турлари эгаллаганлигини кўрсатмоқда. 2003-2007 йилларда суғуртанинг барча турлари бўйича мажбурий суғуртанинг жами суғурта мукофотларидаги салмоғи 2003 йилдаги 9,9 фоиздан 2007 йилда 4,8

¹⁰ Молия вазирлиги ва Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан тайёрланди.

фоизга тушди. Тараққий этган мамлакатлар тажрибасига кўра, мажбурий суғуртанинг улуши ўртача 30 фоизни ташкил этиши керак.

Мамлакатимиз иқтисодиётида қишлоқ хўжалиги суғуртасининг ривожини муҳим ўрин тутди. Ўзбекистонда қишлоқ хўжалиги суғуртаси қатта ҳажми ташкил этиб, уни ягона суғурта компанияси амалга ошираётганлиги ушбу тармоқда рақобат муҳитининг бутунлай йўқлигини кўрсатади.

Аграр секторни барқарор ривожлантириш борасида давлатимиз томонидан амалга оширилаётган ислохотларнинг ҳуқуқий асосини 1998 йилда Олий Мажлис томонидан қабул қилинган “Фермер хўжалиги тўғрисида”ги қонун ташкил этади. Фермер хўжалиқларини суғурта ҳимояси билан таъминлаш даражаси тўғрисидаги маълумот 6-жадвалда келтирилган. Жадвал маълумотлари асосида битта фермер хўжалигига тўғри келадиган суғурта мукофотлари миқдори тахлили унда ижобий томонга ўзгариш юзага келганлигини кўрсатади. 2007 йилда битта фермер хўжалигига тўғри келадиган суғурта мукофоти ва суғурта қопламаси 2003 йилдагига нисбатан мутаносиб равишда 9 ва 3 баравардан ошган. Аммо, ушбу ҳолатни чуқур тахлили битта фермер хўжалигига тўғри келган суғурта мукофоти умумий харажатлари таркибида кичик суммани ташкил этганлигини кўрсатади.

6 - жадвал

Фермер хўжалиқлари экинлари ҳосилини ихтиёрий суғурталаш бўйича кўрсаткичлар¹¹

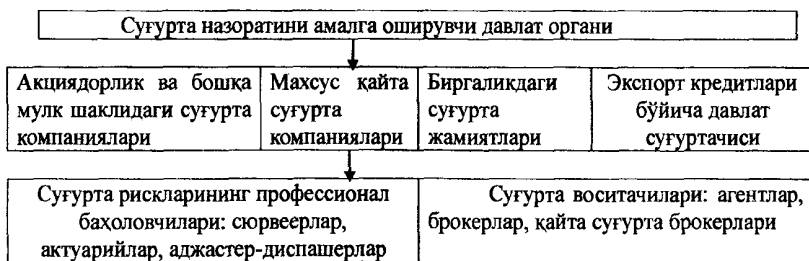
т/р	Кўрсаткичлар	2003 й.	2004 й.	2005 й.	2006 й.	2007 й.
1.	Суғурта мукофоти, млн. сўм	160,8	465,1	1205,8	2057,5	3353,3
2.	Суғурта қопламаси, млн. сўм	218,7	464,7	514,5	894,8	1447,8
3.	Фермер хўжалиқлари сони (минг)	87,6	103,9	125,7	181,7	202,5
4.	Битта фермер хўжалигига тўғри келадиган суғурта мукофоти, сўм	1837	4476	9595	11324	16566
5.	Битта фермер хўжалигига тўғри келадиган суғурта қопламаси, сўм	2498	4472	4094	4925	7151

Республикада замон талаблари асосида суғурта ишини олиб бориш билимларига ва тажрибасига эга малакали ходимларнинг етишмаслиги замонавий суғурта тизимининг барқарор ривожланишини таъминламапти. Суғурта тизимида 10 мингга яқин одамлар банд. Суғурта компаниялари ходимлари малакасини ошириш мақсадида “Ўзбекинвест” суғурта компанияси томонидан ташкил этилган “Суғурта олами” ўқув маркази ягона бўлиб, бу бутун республика учун етарли эмас, бундай марказни олий ўқув юртлари қошида ташкил қилиш керак. Олий ўқув юртларида бакалавр

¹¹ “Ўзагросуғурта” ДАСК маълумотлари асосида муаллиф томонидан ҳисобланган.

йўналишини тугатганларнинг аксарияти ўз мутахассисликлари бўйича ишга йўналтирилмасдан бошқа тармоқларда фаолият юритмоқдалар, суғурта компанияларида фаолият кўрсатаётган ходимларнинг аксарият қисми эса бошқа соҳа вакилларини ташкил этмоқда.

Бозор иқтисодиёти шароитида суғуртага бўлган талаб ошиб боради, бу эса, ўз ўрнида суғурта бозори инфратузилмасини такомиллаштиришни талаб этади. Дунё мамлакатларида амал қилувчи суғурта бозорлари мураккаб интеграциялашган тизим бўлиб, у ўз ичига турли ташкилий қисмларни олади. Умумий ҳолда уни қуйидагича тасвирлаш мумкин, (4-расм). Катта ҳажмдаги суғурта шартномаларини тузиш ва қайта суғурта фаолиятини амалга оширишда суғурта компанияларимиз кийинчиликка учрамоқда. Ушбу муаммони хориж мамлакатлари тажрибасида биргаликдаги суғурта жамиятларини ташкил қилиш орқали ҳал этишган. Мамлакатимизда ҳам ушбу тажрибани қўллаб, миллий ва қўшма суғурта компаниялари иштирокида “Биргаликдаги суғурта жамиятлари”ни ташкил этиш орқали мавжуд муаммони ҳал этишни таклиф этамиз.

2-расм. Суғурта бозорининг такомиллашган тизими¹²

ХУЛОСА

Тадқиқот жараёнида қуйидаги илмий хулосалар олинди:

1. Мамлакатда амалга оширилган иқтисодий ислохотлар даврида суғурта фаолиятининг мазмун-моҳияти тубдан ўзгарди. Бозор инфратузилмасининг таркибий қисми бўлган суғурта фаолиятининг кўлами кенгайиб бораётганлиги, уни стратегик аҳамиятга эга бўлган соҳа сифатида тадқиқ этиш учун заруриятни юзага келтирди.

2. Мустақиллик йилларида мамлакат суғурта фаолияти иқтисодий-ҳуқуқий базасининг яратилиши унинг ривожланиши учун объектив шарт-шароитларни яратди, шунингдек, суғурта фаолиятини давлат томонидан тартибга солиш механизми яратилиб, такомиллаштириб борилмоқда.

3. Хўжалик юритувчи субъектларнинг суғурта хизматларидан фойдаланишини рағбатлантириш, яъни ихтиёрий суғурта турлари бўйича

¹² Муаллиф томонидан таклиф этилган суғурта бозорининг такомиллашган тизими.

сарф-харажатларни махсулот таннархига киритилиши уларнинг суғурта фаолиятидан фойдаланишдаги фаоллигини оширишнинг омили бўлмоқда.

4. Мамлакатда суғурта тизими жаҳон амалиётига кўра ихтисослашган тармоқларга бўлинди. Бу, ўз навбатида, суғурта тизими профессионал иштирокчиларининг салоҳияти ўсишига ва молиявий мустаҳкамланишига, фаолият самарадорлиги ошишига сабаб бўлмоқда.

5. Миллий суғурта компанияларининг хорижий компаниялар билан ҳамкорлиги ривожланиб бормоқда. Улар қайта суғурталаш соҳасида, инвестиция соҳаларида ўзаро манфаатли фаолиятни амалга оширмоқдалар.

6. Давлат ва бошқа субъектлар олдидаги суғурта компаниялари хуқуқларини ҳимоя қилувчи, улар фаолиятини мувофиқлаштирувчи суғурта бозори профессионал иштирокчилари ассоциацияси ташкил этилганлиги компаниялар фаолияти самарадорлигини янада оширмоқда.

7. Суғурта бозорида кўрсатилаётган суғурта хизматлари таркибида ихтиёрий суғурта турларининг ҳажми ва турлари ортиб бормоқда.

Шунингдек, мамлакатимизда суғурта фаолиятининг ривожланишига салбий таъсир кўрсатувчи қуйидаги ҳолатлар мавжуд:

1. Суғуртанинг ўрни мустаҳкамланиши ва ривожланишида муҳим роль ўйновчи суғурта брокерлари, актуарийлар, ассистанс, суғурта экспертлари ва баҳоловчилар фаолияти ривожланмаяпти.

2. Суғурта хизматларига фуқаролар ва юридик шахсларнинг талаби етарли даражада эмас. Бунга сабаб, суғурта соҳасида етарли даражада бозор механизмларидан фойдаланмаслик, суғурталанувчиларнинг тўлов қобилияти пастлиги ва мажбурий суғуртанинг ривожланмаганлигидир.

3. Суғурта захираларини узоқ муддатли инвестиция қилишнинг ишончли воситалари йўқлиги ва суғурта ташкилотларининг капиталлашуви даражасининг пастлиги суғурта компаниялари даромад манбаларидан бири бўлган инвестиция фаолиятини чеклаб қўймоқда.

4. Миллий қайта суғурталаш бозори етарли даражада ривожланмаган. Бу ўз навбатида, йирик қалтисликларни суғурталашга хорижий қайта суғурталаш компанияларини жалб қилишга олиб келмоқда.

5. Суғурта хизматлари бозорида ахборотнинг очиқлиги тўла таъминланмагани учун суғурталанувчилар томонидан барқарор суғурта ташкилотларини танлашда муаммолар туғдирмоқда.

6. Республикада фаолият юритаётган айрим суғурта компаниялари ҳалигача эски тизимдаги тартибда иш юритмоқдалар. Бу ҳол ривожланиш суръатларини секинлаштирмоқда ва суғурталовчиларга нисбатан суғурталанувчилар ишончсизлигининг пайдо бўлишига олиб келмоқда.

7. Мамлакат суғурта бозорида ҳаёт ва шахсий суғурта турлари етарли даражада ривожланмаяпти.

Тадқиқот иши натижалари, ҳамда юқорида қайд этилган хулосалар суғурта бозорини ривожлантириш ва бошқаришни такомиллаштириш юзасидан қуйидаги таклиф ва тавсияларни ишлаб чиқишга асос яратди.

1. Миллий суғурта бозорининг очиқлиги ва ишончлилигини таъминлаш, суғурта фаолиятини тартибга солиш ва назорат қилишнинг жаҳон андозаларини татбиқ этиш, бу борадаги ҳуқуқий базани жаҳон амалиётидан келиб чиққан ҳолда янада такомиллаштириш.

2. Миллий суғурта бозори профессионал иштирокчилари томонидан бозорни ўрганиш борасидаги маркетинг тадқиқотларини кучайтириш асосида бозордаги талаб ва таклиф мутаносиблигини таъминлаш.

3. Суғурта бозорини халқаро суғурта ва қайта суғурталаш тизимига янада интеграциялашувига шарт-шароитлар яратиб бериш.

4. Суғурта компаниялари ўртасида соғлом рақобат муҳитини таъминлаш мақсадида уларнинг молиявий ҳолатини рейтинг жиҳатидан баҳолашни доимий йўлга қўйиш, реклама фаолиятини ривожлантириш, ҳамда бир тармоқда фаолият кўрсатувчи компаниялар сони бўйича минимум чегара ва ушбу тармоқда компаниялар ҳиссасининг максимум чегараларини биз таклиф этган нисбатларда белгилаш.

5. Фермер хўжалиklarини суғурталашда жаҳон тажрибасидан келиб чиққан ҳолда, суғурта мукофотларининг 20 фоиздан 50 фоизгача бўлган қисмини давлат томонидан тўлаб беришни йўлга қўйиш.

6. Кўрсатилаётган суғурта хизматларининг ҳажми ва сифатини ошириш учун замонавий суғурта турларини қўпайтириш, хусусан, асосий эътиборни тадбиркорлик фаолияти, экспорт–импорт операциялари, экология суғуртаси, ҳаётни узоқ муддатли суғурта қилиш, ҳамда суғуртанинг жамғариб бориладиган турларига қаратиш зарур.

7. Суғурта ва қайта суғурта брокерлари, суғурта экспертлари, ассистанс ва актуарийлар фаолиятини кучайтириш мақсадида суғурта шартномаларини тузиш ва суғурта ходисалари юз бериши билан боғлиқ жараёнларни ушбу ташкилотлар воситасида амалга оширишни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш зарур.

8. Актуарийлар фаолиятини ривожлантириш мақсадида суғурта бозори профессионал иштирокчилари ассоциациясида барча суғурта турлари бўйича содир бўлган суғурта ходисалари, уларнинг сабаблари ва зарар ҳажмлари тўғрисидаги маълумотлар базасини ташкил қилиш.

9. Ташкилий харажатларни камайитириш мақсадида компанияларни йириклаштириш сиёсатини олиб бориш ва мамлакатнинг барча ҳудудларида суғурта хизматларини йўлга қўйиш мақсадида йирик компанияларнинг жойларда андеррайтерлик марказларини ташкил этиш.

10. Йирик ҳажмдаги суғурта ва қайта суғурта шартномаларини тузиш имкониятини яратиш мақсадида ривожланган мамлакатлар суғурта бозорларида кенг қўлланилаётган, миллий ва хорижий суғурта компаниялари иштирокидаги "Биргаликдаги суғурталаш жамиятлари"ни ташкил этиш.

11. Малакали суғуртачи кадрлар тайёрлаш муаммосини ечиш йўллари сифатида, таълимни суғуртага ихтисослашган коллеж очиш, суғурта тизимида фаолият кўрсатаётган кадрларнинг малакасини ошириш ва қайта тайёрлашни олий ўқув юрглари ҳузурда ташкил этиш зарур.

4. ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ

1. Боев Ҳ.И., Қўлдошев Қ.М. Миллий суғурта бозорини такомиллаштириш усуллари. // Иқтисодийёт ва таълим.-Тошкент, 2001. - № 3-4.-Б.106-110.

2. Боев Ҳ.И., Қўлдошев Қ.М. Суғурта тизимини шакллантиришнинг ҳуқуқий ва иқтисодий омиллари. // Ҳуқуқ –Право-LAW.- Тошкент, 2002.-№ 1. –Б.41- 45.

3. Мирзоев С., Қўлдошев Қ.М. Ривожланган мамлакатлар суғурта бозорлари // Бозор, пул ва кредит.- Тошкент, 2002. - № 6. - Б.31-32.

4. Қўлдошев Қ.М. Суғурта компанияларининг инвестиция фаолияти иқтисодийтни ривожлантиришнинг омили сифатида. // Иқтисодийтни эркинлаштириш шароитида Ўзбекистон Республикаси суғурта бозорини ривожлантириш мавзуидаги Республика илмий-амалий анжуманининг тезислар тўплами.- Тошкент, 2004.- Б. 44-47.

5. Қўлдошев Қ.М. Суғурта компанияларининг молиявий ҳолатини таҳлил қилиш. // Иқтисодийтни эркинлаштириш шароитида Ўзбекистон Республикаси суғурта бозорини ривожлантириш мавзуидаги Республика илмий-амалий анжуманининг тезислар тўплами.-Тошкент, 2004.-Б.47-50.

6. Қўлдошев Қ.М. Кичик ва ўрта тадбиркорликни ривожлантиришда суғуртанинг ўрни. // Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожланишининг хорижий тажрибаси ва Ўзбекистонда уларнинг экспорт салоҳиятини юксалтириш муаммолари мавзуидаги Республика илмий-амалий анжуман тезислари тўплами.-Тошкент, 2005.-Б.144-145.

7. Қўлдошев Қ.М., Худоёров Н. Проблемы страхования на рынке ценных бумаг в условиях либерализации экономики. // Девятнадцатые международные плехановские чтения. Образование и социально-экономическое развитие в начале третьего тысячелетия.Тезисы докладов.- Москва, 2006.- С.257-259.

8. Қўлдошев Қ.М. Суғурта бозорини ривожлантириш ва бошқаришда давлатнинг ташаббускорлиги. // Ўзбекистон кишлоқ хўжалиги. Агро илм илмий иловаси.- Тошкент, 2007. - № 2.–Б 53.

9. Қўлдошев Қ.М. Суғурта бозори. / Ўқув қўлланма. Тошкент, ТДИУ-2007. -125 б.

10. Қўлдошев Қ.М. Суғурта хизматларига бўлган талабнинг шаклланиши ва намоён бўлиши. // Иқтисодийёт ва таълим.-Тошкент, 2007 - №3. – Б.71-74.

11. Қўлдошев Қ.М. Ривожланган мамлакатлар суғурта бозори тажрибаларидан фойдаланиш. // Иқтисодийтни либераллаштириш ва мамлакатни модернизациялаш шароитида давлат молиясини ислоҳ қилиш йўналишлари мавзуидаги республика илмий – амалий анжумани тезислар тўплами.- Тошкент, 2007.- Б. 247-250.

Иқтисод фанлари номзоди илмий даражасига талабгор Қўлдошев Қамариддин Мансуровичнинг 08.00.07 – “Молия, пул муомаласи ва кредит” ихтисослиги бўйича “Суғурта бозорини ривожлантириш ва бошқариш муаммолари” мавзусидаги диссертациясининг

РЕЗЮМЕ СИ

Таянч сўзлар: суғурта, суғурта бозори, риск, суғурталанувчи, миллий суғурта бозори, халқаро суғурта бозори, суғурта экспертлари, суғурта мукофоти, суғурта қоламаси, суғурта шартномаси, суғурта суммаси, суғурта полиси, суғурта ҳодисаси, суғурта далолатномаси, суғурта компанияси, ўзаро суғурталаш жамияти, ихтиёрий суғурта, мажбурий суғурта, суғурта назорати.

Тадқиқот объекти: Ўзбекистон миллий суғурта бозори ва ушбу бозорда фаолият кўрсатаётган суғурта компаниялари.

Тадқиқот мақсади: республикада суғурта бозори ва уни бошқариш механизмларини такомиллаштиришга қаратилган илмий таклиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқот методлари: мантиқий, иқтисодий, молиявий, қиёсий таҳлил, тизимли ёндошув, гуруҳлаш ва динамик қаторлаш.

Олинган натижалар ва уларнинг янгиликлари: Ўзбекистонда миллий суғурта бозорини шакллантириш зарурияти ва унинг республика иқтисодиёти ривожининг муҳим омилларидан бири эканлиги асосланди; суғурта турлари бўйича содир бўлган суғурта ҳодисалари, уларнинг сабаблари ва зарар ҳажмлари тўғрисидаги маълумотлар базасини ташкил қилиш таклиф этилди; миллий суғурта бозорида талаб ва таклиф мутаносиблиги таъминланмаганлиги аниқланди, ушбу тенгсизликни йўқотишга қаратилган чора-тадбирлар ишлаб чиқилди; йирик компанияларнинг жойларда андеррайтерлик марказларини ташкил этиш бўйича амалий тавсиялар берилди; миллий ва хорижий суғурта компаниялари иштирокидаги “Биргаликдаги суғурталаш жамиятларини” ташкил этиш таклиф этилди.

Амалий аҳамияти: суғурта бозори инфратузилмаси ва давлат бошқарувини такомиллаштиришда, ҳамда олий ўқув юртларида суғуртага оид фанларни ўқитишда фойдаланиш мумкин.

Татбиқ этиш даражаси ва иқтисодий самарадорлиги: тадқиқот ишида ишлаб чиқилган таклиф ва тавсиялар Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги “Суғурта назорати давлат инспекцияси”, “Alskom” суғурта компанияси ва Тошкент Давлат иқтисодиёт университети томонидан амалиётда қўллаш учун қабул қилинган.

Қўлланиш соҳаси: Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги суғурта назорати давлат инспекцияси, суғурта компаниялари, олий ўқув юртлари.

Р Е З Ю М Е

**диссертации Камариддина Мансуровича Кулдашева на тему:
«Проблемы развития и управления страхового рынка» на соискание
ученой степени кандидата экономических наук по специальности
08.00.07 – «Финансы, денежное обращение и кредит»**

Ключевые слова: страхование, страховой рынок, риск, страхователь, национальный страховой рынок, международный страховой рынок, страховые эксперты, страховая премия, страховое возмещение, договор страхования, страховая сумма, страховой полис, страховой случай, страховой акт, страховая компания, общество взаимного страхования, добровольное страхование, обязательное страхование, страховой надзор.

Объекты исследования: страховой рынок Узбекистана и страховые компании, осуществляющие деятельность на этом рынке.

Цель работы: разработка научных предложений и практических рекомендаций по совершенствованию инфраструктуры страхового рынка страны и его управленческого механизма.

Методы исследования: логический, экономический, финансовый, сравнительный анализ, системный подход, группировка и динамические ряды.

Полученные результаты и их новизна: обоснована необходимость формирования в Узбекистане национального страхового рынка, который является одним из важных факторов развития экономики республики; предложено создание информационной базы страховых случаев по типам страхования, их причин и объемов потерь; выявлено несоответствие спроса и предложения на национальном страховом рынке и разработаны меры по устранению этого несоответствия; предложены практические рекомендации по созданию на местах андеррайтерских центров крупных компаний; рекомендовано создание «Обществ совместного страхования» при участии национальных и зарубежных страховых компаний.

Практическая значимость: научные выводы и практические рекомендации могут быть использованы при совершенствовании инфраструктуры страхового рынка и государственного управления, а также преподавании предметов по страхованию в высших учебных заведениях.

Степень внедрения и экономическая эффективность: научные рекомендации и практические предложения диссертационной работы приняты государственной инспекцией страхового надзора при Министерстве финансов и страховой компанией «Alskom» для внедрения в практику, а также Ташкентским государственным экономическим университетом для использования в учебном процессе.

Область применения: Государственная инспекция страхового надзора при Министерстве финансов, страховые компании, высшие учебные заведения.

RESUME

Thesis of Kamariddin Mansurovich Kuldashev on the scientific degree competition of the doctor of philosophy in economic speciality 08.00.07.- "Finance, monetary circulation and credit". Subject: "Problems of development and management of insurance market".

Key words: insurance, insurance market, risk, the insurant, the national insurance market, the international insurance market, insurance experts, the insurance premium, insurance compensation, the contract of insurance, the insurance sum, an insurance policy, an insurance case, the insurance certificate, the insurance company, a society of a mutual insurance, voluntary insurance, obligatory insurance, insurance supervision.

Subjects of inquiry: the insurance market of Uzbekistan and the insurance companies which are carrying out activity in this market.

Aim of the inquiry: development of scientific offers and practical recommendations on perfection of an infrastructure of the insurance market of the country and its administrative mechanism.

Methods of inquiry: The logic, economic, financial, comparative analysis, the system approach, grouping and dynamic numbers.

The results achieved and their novelty: necessity of formation for Uzbekistan national insurance market which is one of the important factors of development of economy of republic is proved; creation of information base of insurance cases on types of insurance, their reasons and volumes of losses is offered; discrepancy of a supply and demand in the national insurance market is revealed and measures on elimination of this discrepancy are developed; practical recommendations on creation on places underrates the centers of the large companies are offered; creation is recommended "Societies of joint insurance" At participation of the national and foreign insurance companies.

Practical value: scientific conclusions and practical recommendations can be used at perfection of an infrastructure of the insurance market and the government, and also teaching of subjects on insurance in higher educational institutions.

Degree of embed and economic affectivity: scientific recommendations and practical offers of dissertational work are accepted by the state inspection of insurance supervision at the Ministry of Finance and the insurance company "Alskom". For introduction in practice, and also the Tashkent state economic university for use in educational process.

Sphere of usage: the main rules and conclusions are possible to use in the work of state inspection of insurance supervision of the Ministry of Finance and insurance companies of national insurance market.

Тадқиқотчи:

Босишга руҳсат этилди 05.02.2009 й. Шартли босма табоғи 1.25,
бичими 60x84 1/16, адади 100 нусха, буюртма № 33

100003, Тошкент ш., Ўзбекистон шох кўчаси, 49-уй
Тошкент Давлат Иқтисодий Университети босмахонаси